

**Правові форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб :
поняття, особливості, види**

УДК 347.1

Останнім часом у вітчизняній правовій науці все більше уваги звертається на дослідження форм реалізації правосуб'єктності різних суб'єктів права [1; 2, с. 222-228]. І це цілком об'єктивно, адже вивчення поняття та особливостей цивільної правосуб'єктності тих чи інших суб'єктів права неможливе поза межами визначення правових форм її реалізації. Юридичні особи не є винятком, а з врахуванням безперервного зростання їх ролі у цивільному обороті, дослідження форм реалізації їх цивільної правосуб'єктності набуває особливої актуальності.

Термін «форма реалізації правосуб'єктності» залежно від суб'єкта права, що її реалізовує (суб'єкт конституційного права, адміністративного, цивільного та інших галузей), а також від особливостей галузі права, в межах якої реалізовується правосуб'єктність, звичайно, має свою специфіку.

Втім, слід зазначити, що у правовій доктрині відсутній єдиний підхід до розуміння категорії «правова форма реалізації правосуб'єктності». Можливо, причина відсутності сталих підходів у розумінні цього поняття пояснюється неможливістю окреслити єдино вірну дефініцію поняття «форма реалізації правосуб'єктності» для усіх галузей права, а, можливо, – у, до певної міри, хаотичному його використанні, без ретельного аналізу змісту, що безумовно розмиває його сутність, наповнює характеристиками, що йому не притаманні. Доволі часто розкриття правових форм реалізації правосуб'єктності здійснюється через довільний їх перелік, що знов-таки не виводить нас на розуміння сутності самого поняття «правова форма реалізації правосуб'єктності».

Виходячи із вищезазначеного, на сьогодні слід дати відповідь на питання : що являє собою поняття «правова форма реалізації цивільної

правосуб'єктності», визначити види форм реалізації цивільної правосуб'єктності, обумовити, яким чином співвідносяться форми реалізації цивільної правосуб'єктності із способами реалізації останньої та іншими суміжними категоріями, що й становитиме мету цієї статті.

І відповідь на окреслені питання, як видається, не постає суто в теоретичному плані обґрунтувати суть окресленого поняття, відповідь на питання набуває не менш важливого практичного значення, адже для кожного суб'єкта цивільного права важливо мати можливість обрати для себе найоптимальнішу форму реалізації своєї правосуб'єктності, дозволену законом. А з урахуванням специфіки цивільно-правового статусу різних суб'єктів цивільного права, а також особливостей самого виду цивільних правовідносин, слід зазначити, що не усі форми реалізації цивільної правосуб'єктності є рівною мірою оптимальним для набуття прав та обов'язків різними суб'єктами цивільного права.

Отож, з метою, окресленою вище, проаналізуємо існуючі підходи до розуміння досліджуваного поняття. В юридичній літературі дана категорія розглядається у доволі широкому розумінні. Так, Кулеба Д.І., досліджуючи механізм реалізації міжнародної правосуб'єктності держави, як форму реалізації її правосуб'єктності визначає участь останньої в діяльності міжнародних організацій [1, с. 5]. Іншими словами, саме у взаємозв'язку з іншими суб'єктами міжнародного права автор вбачає форму реалізації міжнародної правосуб'єктності держави. Але, на нашу думку, правовідносини з іншими суб'єктами слід визначати не як форму реалізації правосуб'єктності, а як результат її реалізації, що досягнутий з використанням певної правової форми.

Глинська О.В., аналізуючи види форм реалізації територіальною громадою господарської правосуб'єктності, відносить до них місцеві вибори і референдуми, загальні збори громадян за місцем їхнього проживання, місцеві ініціативи, громадські слухання [2, с. 222]. Проте, зазначені вище форми реалізації правосуб'єктності виступають водночас і формами безпосереднього

волевиявлення територіальних громад і якщо й можуть розглядатися в якості форм реалізації їх правосуб'єктності, то швидше конституційної, а не господарської.

Аналогічну ситуацію можна спостерігати і у цивілістичній доктрині, де якщо і досліджується реалізація цивільної правосуб'єктності суб'єктів цивільного права в цілому, та юридичних осіб, зокрема, то виключно в частині видів форм реалізації цивільної правосуб'єктності, а сама сутність поняття «форма реалізації цивільної правосуб'єктності» залишається нез'ясованою. Крім того, слід констатувати застосування в літературі в якості синонімів такі поняття як «форма реалізації цивільної правосуб'єктності», «спосіб реалізації цивільної правосуб'єктності», «форма участі у цивільних правовідносинах» (і така проблема існує не тільки в межах права цивільного). Так, для прикладу, у юридичній літературі вживання як синонімічних категорій форма та спосіб реалізації правосуб'єктності спостерігаються і в конституційному праві [3].

Наведене ще раз переконує у потребі сталого розуміння досліджуваної категорії, до окреслення суті та особливостей якої перейдемо далі.

По-перше, виходячи із побудови механізму реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, форма реалізації цивільної правосуб'єктності виступає його структурним елементом.

По-друге, кінцевою метою використання тієї чи іншої форми реалізації цивільної правосуб'єктності виступає реалізація елементів цивільно-правового статусу (зокрема, цивільних прав та обов'язків суб'єктів цивільного права). Іншими словами, через форму реалізації цивільної правосуб'єктності здійснюється реалізація цивільних прав та обов'язків суб'єктів цивільного права в межах обсягу їх правосуб'єктності у відносинах приватноправової сфери.

По-третє, конкретний вид форм, у якій реалізується цивільна правосуб'єктність того чи іншого суб'єкта цивільного права обирається самим суб'єктом, якщо інше не передбачене законом.

Якщо підвести зазначені характеристики поняття «форма реалізації

цивільної правосуб'єктності» під категорію юридичної особи, то під правовою формою реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб слід розуміти елемент механізму цивільного регулювання відносин за їх участі – правову підставу, через яку останні набуватимуть конкретних цивільних прав та обов'язків як правосуб'єктні організації.

Доволі часто, як зазначалось вище, поняття «форма реалізації цивільної правосуб'єктності» та «спосіб реалізації правосуб'єктності» вживаються як тотожні, що зумовлює потребу у здійсненні співвідношення між ними.

Під способом реалізації правосуб'єктності, на нашу думку, слід розуміти той суб'єктний склад, за допомогою якого реалізується цивільна правосуб'єктність. Тобто через зазначене поняття вдасться дати відповідь на питання, хто реалізує цивільну правосуб'єктність. Цивільна дієздатність юридичної реалізується органами юридичної особи, її учасниками, представниками, управителями, арбітражними керуючими тощо. Це і є способи реалізації цивільної правосуб'єктності.

Спосіб реалізації цивільної правосуб'єктності за своїми характеристиками близький до поняття «форма участі у цивільних правовідносинах», за допомогою якого також, до речі, відбувається підміна категорії форма реалізації цивільної правосуб'єктності. Зазначене поняття законодавець вживає безпосередньо в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України) у ст. 167-169, де розкриваються правові форми участі держави, АРК, територіальних громад у цивільних правовідносинах. З аналізу зазначених норм можна прийти до висновку, що правовими формами участі зазначених суб'єктів у цивільних правовідносинах є створення ними юридичних осіб публічного права (підприємств, навчальних закладів тощо) у випадках та в порядку, встановлених Конституцією України та законом, а також юридичних осіб приватного права (підприємницьких товариств тощо), участь в їх діяльності на загальних підставах, якщо інше не встановлено законом.

Отже, створивши юридичну особу публічного чи приватного права, публічно-правові утворення стають учасниками цивільних правовідносин. Але

способом реалізації цивільної правосуб'єктності зазначених суб'єктів будуть виступати органи, учасники (чи інші суб'єкти), через які створені ними юридичні особи публічного чи приватного права набувають конкретних цивільних права та обов'язків. Таким чином, через поняття правова форма участі у цивільних правовідносинах вирішується питання можливої участі держави, АРК та територіальних громад у цивільних правовідносинах, а через поняття «спосіб реалізації цивільної правосуб'єктності» визначається, через який суб'єктний склад юридичні особи публічного чи приватного права, що створені публічно-правовими утвореннями, реалізовуватимуть свою цивільну дієздатність, що свідчить про нетотожність зазначених правових категорій.

Коли ж ідеться про форму реалізації цивільної правосуб'єктності юридичної особи, то це та правова підстава, через яку юридична особа реалізується у цивільних правах та обов'язках, в межах визначеного обсягу цивільної правосуб'єктності. У такому розрізі форма реалізації юридичної особи є схожою із юридичним фактом, як підставою виникнення зміни та припинення цивільних правовідносин.

Проводячи співвідношення між зазначеними категоріями, слід вказати наступне. І закон, і рішення суду, і, особливо, договір є багатоаспектними категоріями, що дозволяє розглядати їх не тільки в якості юридичних фактів, а використовувати в інших напрямках, зокрема, як види форм реалізації цивільної правосуб'єктності суб'єктів цивільного права.

Співвідношення окреслених категорій можна здійснювати і за обсягом. У такому сенсі поняття «юридичний факт» є ширшим категорії «форма реалізації правосуб'єктності». Це проявляється у тому, що не усі юридичні факти виступають формою реалізації цивільної правосуб'єктності, у той час як будь-яка форма реалізації цивільної правосуб'єктності є юридичним фактом.

Крім того, в деяких випадках юридичний факт слугує підставою виникнення самої правосуб'єктності, виконуючи функцію породження останньої, її набуття або виникнення (скажімо, з народженням фізичної особи виникає її цивільна правоздатність; для створення юридичної особи необхідна її

державна реєстрація). Хоча, такий взаємозв'язок між юридичними фактами та правосуб'єктністю є двостороннім, адже в цивілістичній доктрині доведена залежність юридичної значимості юридичних фактів від правосуб'єктності [4, с. 48].

Те, що юридичний факт ширший за обсягом від форми реалізації цивільної правосуб'єктності підтверджується і тим, що юридичні факти є підставою виникнення (зміни, припинення) цивільних правовідносин, тоді коли форма реалізації цивільної правосуб'єктності виступає підставою реалізації цивільних прав та обов'язків в межах обсягу цивільної правосуб'єктності, що є вужчим, адже права та обов'язки в межах визначеного обсягу правосуб'єктності складають один із елементів структури цивільного правовідношення – його зміст. Втім, незважаючи на те, що види форм реалізації правосуб'єктності є одночасно і видами юридичних фактів, це жодним чином не нівелює потреби у їх виокремленні, адже через той чи інший вид форми реалізації цивільної правосуб'єктності суб'єкт цивільного права реалізується у цивільних правовідносинах в межах визначеного обсягу цивільної правосуб'єктності.

У цивільному праві існують досить різноманітні форми, за допомогою яких суб'єкти цивільного права набувають конкретних цивільних прав та обов'язків, при чому перелік їх видів носить дискретний характер. Так, набуття конкретних цивільних прав та обов'язків юридичними особами може відбуватися через прямі вказівки цивільного законодавства, якими визначаються межі участі юридичних осіб у цивільному обороті. До такого твердження приходимо, виходячи із ч. 3 ст. 11 ЦК України, у якій зазначається, що цивільні права та обов'язки можуть виникати безпосередньо з актів цивільного законодавства.

У випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки виникають безпосередньо із актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим або органів місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 11 ЦК України). У ч. 5 цієї ж статті ЦК України також визначено, що у випадках, встановлених актами цивільного законодавства, цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду. Отже, і закон, і рішення суду, і

адміністративний акт виступають видами форм реалізації цивільної правосуб'єктності.

Для юридичних осіб видами форм реалізації цивільної правосуб'єктності виступатимуть також статутні документи, рішення органів управління юридичної особи (загальних зборів, виконавчих органів тощо), адже, як вірно відзначається у літературі, функція локальних корпоративних актів полягає у забезпеченні належного рівня нормативно-правового регулювання делегованих корпораціям державою повноважень, заповнення прогалин, забезпечення дієвості чинних норм законодавства шляхом встановлення механізмів їх реалізації [5, с. 6].

Але найпоширенішою та найдоцільнішою правовою формою реалізації правосуб'єктності юридичних осіб виступає цивільно-правовий договір. У ч. 1 ст. 11 ЦК України визначено, що **договори** (виділено мною. - О.З) та інші правочини виступають підставами виникнення цивільних прав та обов'язків. У даній нормі законодавець виводить договір на перше місце, підкреслюючи тим самим роль двосторонніх правочинів – договорів. Варто зазначити, що з адміністративними актами та рішеннями суду договори зближує те, що всі вони належать до юридичних актів – правомірних дій суб'єктів, метою яких є виникнення, зміна або припинення цивільних правовідносин, тобто спрямованих на досягнення правових наслідків. адміністративними актами та договорами як підставами виникнення цивільних прав та обов'язків існують також певні відмінності. Як слушно відзначається в правовій літературі, адміністративні акти, по-перше, можуть бути здійснені тільки органом державної влади чи місцевого самоврядування в межах його компетенції, в той час, коли договори вчиняються також іншими учасниками цивільних відносин. По-друге, адміністративні акти, спрямовані на встановлення цивільних правовідносин, завжди породжують і певні адміністративні наслідки, тоді як договори за своєю природою спрямовані на виникнення, зміну або припинення саме цивільних прав та обов'язків. По-третє, орган, який здійснив адміністративний акт, сам не стає учасником цих правовідносин, а особа, що

вчинила правочин з метою установлення цивільних правовідносин, неодмінно стає їх учасником [6, с. 499-500].

Різниця між договором та адміністративними актами як підставами виникнення цивільних прав та обов'язків полягає також у тому, що для договору характерним є принцип свободи. Так, серед загальних засад цивільного законодавства, у ст. 3 ЦК України закріплено свободу договору, яку, як слушно відзначається у літературі, можна беззастережно визнати принципом договірної права [6, с. 52]. Дана теза знаходить своє підтвердження у ст. 627 ЦК України, згідно з якою відповідно до ст. 6 даного Кодексу сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента та визначенні умов договору з урахуванням цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Тут варто погодитись із А. В. Луць, яка стверджує, що ст. 6 ЦК України закріплює лише межі свободи договору [7, с. 8].

Так, дійсно при вступі у договірні відносини існує значна кількість обмежень. Мічурін Є. О., досліджуючи обмеження майнових прав учасників комерційного обороту у договірних відносинах, цілком вірно вказує на обмеження щодо волевиявлення сторін договору, обмеження щодо змісту договору, обмеження щодо предмету та ціни договору, обмеження, пов'язані зі строком договору [8, с. 65-73]. Варто зазначити, що з однієї сторони наведені автором випадки свідчать про обмеження договірної свободи, а з іншої – про поєднання різних видів форм реалізації цивільної правосуб'єктності особи: закону та договору, адміністративного акту та договору, рішення суду та договору. При цьому договір при зазначеному поєднанні завжди виступає тією формою, завдяки якій особа набуває конкретних прав та обов'язків. Іншими словами, у законі чи рішенні суду можуть міститись вказівки щодо обов'язку укласти той чи інший договір, умови на яких він повинен укладатись, проте тільки на підставі договору в його сторін виникають права та обов'язки. Прикладом такого поєднання є обов'язкове укладення договору на підставі адміністративного акта. Так, у ст. 648 ЦК України визначено, що зміст

договору, укладеного на підставі правового акта органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, обов'язкового для сторін (сторони) договору, має відповідати цьому акту. Проте, у кінцевому результаті, конкретні цивільні права та обов'язки все ж виникають на підставі договору, що ще раз переконує у його універсальності як правової форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб.

У підсумку усього вищезазначеного приходимо до висновку, що «правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб» є самостійною категорією, що має власний зміст та характеристики, що дозволяє проводити розмежування між нею та такими поняттями як спосіб реалізації цивільної правосуб'єктності», «форма участі у цивільних правовідносинах» та іншими суміжними категоріями. Під правовою формою реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб слід розуміти елемент структури механізму реалізації цивільної правосуб'єктності – правову підставу, через яку останні набуватимуть конкретних цивільних прав та обов'язків як правосуб'єктні організації. Видами форм реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб виступає закон, рішення суду, адміністративні акти, локальні корпоративні норми, і, звичайно, договір, який в силу характерного для нього принципу свободи, виступає найоптимальнішою формою реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб. Перелік видів форм реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб носить відкритий характер.

Список використаних джерел:

1. Кулеба Д.І. Реалізація міжнародної правосуб'єктності України шляхом участі в діяльності міжнародних організацій [Текст] : дис.. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Кулеба Дмитро Іванович. - Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. - К., 2005. – 203 с.
2. Глинська О.В. Форми реалізації територіальною громадою господарської правосуб'єктності [Текст] / О.В. Глинська. - Право і безпека : Науковий журнал. – 2011. – № 5 (42). - С. 222-228.
3. Казьмина Е. А. К вопросу о формах (способах) реализации конституционной правосуб'єктности народа [Текст] / Е.А. Казьмина // Современное право. - 2011. - № 10. - С. 33 – 36.

4. Красавчиков О. А. *Юридические факты в советском гражданском праве [Текст] / О. А. Красавчиков. - М.: Госюриздат.-1958.-182 с.*
5. Тичкова О.Ю. *Локальні корпоративні норми у цивільно-правовому регулюванні [Текст] : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О.Ю. Тичкова. – Х., 2009. – 19 с.*
6. *Цивільне право України. Загальна частина : підручник / [За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової, Р. А. Майданика]. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.*
7. Луць А. В. *Свобода договору в цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес, сімейне право, міжнародне приватне право» / А. В. Луць. – К., 2001. – 18 с.*
8. Мічурін Є. О. *Обмеження майнових прав учасників комерційного обороту у договірному праві [Текст] / Євген Олександрович Мічурін // Розробка механізму правового регулювання договірних відносин у підприємницькій діяльності / За ред. академіка АПрН України В. В. Луця. – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПрН України, 2009. – С. 59–76.*

Зозуляк О. І. Правові форми реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб : поняття, особливості, види.

Стаття присвячена дослідженню поняття, особливостей та видів форм реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, співвідношенні поняття «форма реалізації цивільної правосуб'єктності» із суміжними категоріями.

Ключові слова: юридична особа, цивільна правосуб'єктність, правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності.

Зозуляк О.И. Правовые формы реализации гражданской правосубъектности юридического лица: понятие, особенности, виды.

Статья посвящена исследованию понятия, особенностей и видов форм реализации гражданской правосубъектности юридических лиц, соотношение понятия «форма реализации гражданской правосубъектности» со смежными категориями.

Ключевые слова: юридическое лицо, гражданская правосубъектность, правовая форма реализации гражданской правосубъектности.

Zozuliak O.I. Legal forms of the realization of civil juridical personality of legal entities: concept, features and types.

The article reveals the theoretical and legal analysis of the concept, features and form types of

the realization of civil juridical personality of legal entities, the correlation of the concept "form of the realization of civil juridical personality" and related categories.

Key words: legal entity, civil juridical personality, legal form of the realization of civil juridical personality.